

НАЛЕЖНИЙ СУД ЯК ОДНА З ПЕРЕДУМОВ СПРАВЕДЛИВОГО ТА НЕУПЕРЕДЖЕНОГО СУДОЧИНСТВА

Реалізація завдань цивільного судочинства завжди втілюється у діях конкретного складу суду, який сформований у певному суді судової системи для вирішення певної цивільної справи. У літературі та законодавстві часто доводиться стикатися з поняттями «належний суд», «належний склад суду», «сформований належним чином» тощо. Окремими аспектами проблеми належного складу суду займалися такі вчені, як М. Б. Зейдер [1], В. В. Комаров [2], В. А. Кройтор [3], Д. Д. Луспеник [4], Н. М. Кострова [5, с. 55–58], Н. Ю. Сакара [6], М. М. Ясинок [7] тощо.

У межах цієї статті передбачається надати доктринальне визначення поняття «належний суд», побудувати модель належного суду, а також розкрити зміст основних складових цієї моделі.

Термін «належний суд» зустрічається у ЦПК України [8] лише один раз. Так, у ст. 115 Кодексу зазначено: «Якщо суддя, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, встановить, що справа не підсудна цьому суду, заява повертається позивачеві для подання до належного суду, про що постановляється ухвала». Аналіз цієї норми дозволяє зробити висновок, що належним судом буде той суд, якому відповідно до вимог чинного законодавства підсудна певна справа, однак зміст вищезазначеного терміна охоплює набагато більше норм ЦПК, ніж фактично передбачено. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 122 ЦПК суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо заява не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства. Як бачимо, у цій нормі де-факто йдеться про подання заяви до неналежного суду у зв'язку з недодержанням правил цивільної юрисдикції, хоча де-юре цього не зазначено. Отже, питання належного суду за правилами обрання певної юрисдикції та підсудності вирішує суддя при відкритті провадження.

У ст. 311 ЦПК України передбачено, що при розгляді справи в апеляційному суді підставою для скасування рішення першої інстанції та передачі справи на новий розгляд буде випадок розгляду справи неповноважним суддею або складом суду. Термін «неповноважний суддя або склад суду», як видається, є некоректним з двох причин. По-перше, суддя при вирішенні цивільної справи відповідно до ч. 1 ст. 18 ЦПК утворює склад суду, тому недоречно говорити окремо про суддю і про склад суду. Зауважимо, що у ст. 204 КАС України [9] цей недолік усунуто і передбачено скасування рішення у випадку вирішення справи неповноважним складом суду. По-друге, недостатньо чітко можна зрозуміти, що мається на увазі під «неповноважним складом суду». На нашу думку,

термін «неповноважний» краще замінити терміном «неналежний», оскільки перший є змістовною частиною останнього, а також є повнішим, ширшим та дозволяє скасовувати рішення суду першої інстанції за наявності більшої різноманітності випадків, що охоплюються терміном «неналежний суд». На думку М. Б. Зейдера, відсутність належного складу суду означає, що цей орган держави не мав права вчиняти процесуальні дії і, якщо вони ним вчинені, то вони не можуть бути залишені у силі [1, с. 47]. Тому пропонуємо викласти п. 1 ч. 1 ст. 311 ЦПК у такій редакції: «Рішення суду підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд: 1) якщо справу розглянуто неналежним складом суду».

У той же час варто звернути увагу на ст. 204 КАС України, у якій окремою підставою скасування рішення першої інстанції і передачі справи на новий розгляд зазначено випадок, «якщо в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід на підставі обставин, які викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою». Виокремлення самостійної підстави у вигляді неправильно вирішеного відводу висвітлює позицію законодавця з приводу того, що неповноважний суд – це не той суд, якому було заявлено відвід і у задоволенні якого необґрунтовано відмовлено, залишаючи незрозумілим поняття «неповноважний суддя чи склад суду». Вважаємо за доцільне доповнити ч. 1 ст. 311 ЦПК додатковою підставою для скасування рішення та направлення її на новий розгляд і викласти у такій редакції: «Рішення суду підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд, якщо: ...2) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що вказують на його пряму чи побічну заінтересованість у результаті розгляду справи або викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою».

Згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10] кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [11] оперує термінами «компетентний суд» (ст. ст. 6, 8), а у ст. 14 зазначає, що кожен має право при визначенні його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Хоча у цих нормативних актах прямо не вживається категорія належного суду, однак, як нам вбачається, усі вживані в них епітети стосовно суду, який розглядатиме питання про права та обов'язки осіб у порядку цивільного судочинства, можна з упевненістю об'єднати в один узагальне-

ний – належний суд, оскільки належним можна назвати той суд, при розгляді справи яким будуть відновлені та захищені права та обов'язки фізичних і юридичних осіб.

Вважаємо слушною думку М. Б. Зейдера про те, що процесуальна дієздатність суду зводиться до питання належного складу суду [1, с. 46], тобто суд може здійснювати покладені на нього функції тільки у належному складі. Належний суд як комплексне явище можна визначити через сукупність ознак, які характеризують певний суд (судовий орган або склад суду) як такий, що має відповідні повноваження на здійснення судочинства у конкретній цивільній справі, а також здійснює захист та відновлення оспорюваних, невизнаних чи порушених прав та інтересів осіб на засадах справедливості, своєчасності, обґрунтованості прийнятих рішень. Фактично ці ознаки є вимогами, які ставляться до належного суду. Ці вимоги можна класифікувати за такими групами: 1) залежно від того, як суб'єкт цивільного процесуального права чи цивільних процесуальних правовідносин виступає суд: а) інституційні (стосуються вибору належного суду серед судових інституцій); б) організаційні (стосуються організації певного складу суду – одноособового, колегіального або за участю народних засідателів – залежно від категорії справи чи судової інстанції); 2) залежно від джерела, з якого випливають: нормативні (сукупність вимог цивільного процесуального законодавства щодо цивільної юрисдикції та підсудності справ, одноособового чи колегіального порядку розгляду, вимоги щодо неупередженості складу суду, вимоги до кандидатів на посади судді з приводу їхніх професійних знань та моральних переконань суддів, народних засідателів, вимоги безпосередності, незмінюваності тощо) та морально-етичні (сукупність вимог, що ставляться суспільством до представників судової гілки влади та існують лише у свідомості як самих суддів, так і осіб, що звертаються до суду для отримання захисту, – вимоги високої правової та загальної культури суддів та народних засідателів, їхнє внутрішнє прагнення приймати лише справедливі та обґрунтовані рішення). Як правильно зазначають В. А. Кройтор та Т. В. Степаненко, судді під час виконання своїх обов'язків повинні відповідати як мінімум наступним вимогам: бути доступними й поважними щодо до осіб, які звертаються до них; піклуватись про підтримання високого рівня компетентності, необхідного для вирішення справи в кожному конкретному випадку [3, с. 70].

На нашу думку, модель належного суду можна подати як систему, що складається з двох рівнів: перший рівень – належний судовий орган, що має такі складові: а) цивільна юрисдикція; б) підсудність; другий – належний склад суду, із такими складовими: а) сформованість відповідно до закону, б) об'єктивність та неупере-

дженість; в) незалежність та безсторонність, г) справедливість; д) безпосередність та незмінюваність під час розгляду справи.

Поняття цивільної юрисдикції нове для цивільного процесуального законодавства, тому є предметом активної дискусії багатьох науковців. Ю. В. Білоусов [12, с. 52–56], В. В. Головка [13, с. 20–25], С. Коссак [14, с. 195], Д. Шадура [15, с. 109] доходять висновку про багатозначність цього поняття та дискусійність його визначень. Аналіз дає підстави стверджувати, що цивільну юрисдикцію можна розглядати в різних аспектах: 1) як цивільно-процесуальний інститут, тобто сукупність правових норм, що регулюють розподіл справ між окремими судами залежно від предметів відання; 2) як характеристику самих судів (суди цивільної юрисдикції), уповноважені на розгляд справ, що випливають із цивільних, сімейних, трудових, земельних правовідносин тощо; 3) як сферу діяльності певних судових органів, якою охоплюється розгляд та вирішення цивільних справ; 4) як властивість самих цивільних справ, яка полягає у можливості бути розглянутими у відповідних загальних судах.

Підсудність – це інститут (сукупність правових норм), який регулює віднесення справ, що підлягають розгляду судами цивільної юрисдикції, до відання конкретного суду судової системи України для розгляду по першій інстанції. Як слушно зазначає Д. Д. Луспенник, визначити підсудність цивільної справи означає встановити компетентний, належний суд у цій справі [4, с. 65].

Сформованість відповідно до закону передбачає, що розгляд справ у суді першої інстанції повинен здійснюватися суддею одноособово, у певних випадках – за участю народних засідателів, у суді апеляційної інстанції – колегією з трьох суддів, у суді касаційної інстанції – колегією у складі не менше трьох суддів. Об'єктивність та неупередженість передбачає повну незалежність суду від учасників цивільного процесу, його абсолютну безсторонність та незацікавленість у результаті вирішення справи, засобами забезпечення чого є процесуальний інститут відводу, нормативна заборона щодо повторної участі судді при розгляді тієї самої справи, але в іншій інстанції, а також щодо неможливості членів суду бути родичами або членами сім'ї між собою. А. Сайкін, Б. Грузд виділяють два аспекти неупередженості: 1) суддя повинен бути суб'єктивно вільний від особистих упереджень та пристрастей; 2) він повинен бути об'єктивно неупереджений, тобто гарантовано виключати будь-які обґрунтовані сумніви у цьому відношенні [16, с. 19]. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про статус суддів» [17] судді зобов'язані, зокрема, при здійсненні правосуддя дотримуватися Конституції та законів України, забезпечувати повний, всебічний та об'єктивний розгляд судових справ з дотриманням встановлених законом строків, а також не допуска-

ти вчинків та будь-яких дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності. Отже, вже на етапі добору суддів до них ставляться вимоги неупередженості та об'єктивності й здійснення повноважень виключно на підставі законів та Конституції. Однак фактично перевірити моральність та рівень правової культури суддів неможливо, саме тому потрібно виважено підходити до вирішення питання, чи є відповідний склад суду належним.

Незалежність та безсторонність належного складу суду являють собою внутрішню свободу та незаангажованість його членів. Н. Ю. Сакара вважає основним інституційним елементом моделі справедливого судочинства суд, який має відповідати вимогам незалежності та неупередженості [6, с. 9]. В. В. Городовенко правильно зазначає, що суб'єктивна сторона безсторонності судді забезпечується свободою від ідейного й емоційного впливу й правом та обов'язком виносити рішення виключно на підставі закону [18, с. 12]. Справедливість стосується внутрішніх настанов, морально-етичних уподобань кожного окремого судді та народного засідателя, які утворюють склад суду. Ознаки справедливого і неупередженого судді, як вказує Д. Д. Луспеник, можуть бути наявними тоді, коли суддя не ангажований економічними та політичними інтересами тих чи інших груп населення або державною владою [19].

Безпосередність та незмінюваність під час розгляду справи означає, що цивільні процесуальні правовідносини в межах вирішення однієї конкретної справи і в рамках розгляду її у певній інстанції повинні існувати з постійним, незмінним складом суду (ст. 159 ч. 2 ЦПК України), з метою забезпечення безпосереднього сприйняття усіма його членами обставин справи. На наш погляд, у разі заміни судді у складі суду спочатку повинен проводитися не тільки судовий розгляд, а й попереднє судове засідання [7, с. 49]. До того ж, вважаємо більш правильним, щоб в апеляційній та касаційній інстанціях справа готувалася та вирішувалася усім складом суду для забезпечення правильного, повного й всебічного сприйняття дійсних обставин, тобто склад суду має бути незмінним, починаючи від прийняття справи чи скарги до розгляду і до винесення певного рішення за результатами її розгляду.

На підставі вищенаведеного можемо зазначити, що теоретичне значення використання єдиної категорії «належний суд» полягає в тому, що вона втілює у собі реалізацію процесуально-правових вимог належної юрисдикції, належної підсудності конкретної цивільної справи певному суду, а також вимог неупередженості, об'єктивності, справедливості, незалежності, безсторонності та розумності стосовно певного складу суду, який вирішуватиме цю конкретну цивільну справу. Щодо практичного значення правильного розуміння сутності та змісту «належного суду» гарантує вико-

нання завдань та досягнення та цілей цивільного судочинства, а також дійсний захист прав та інтересів зацікавлених осіб.

Таким чином, комплексна категорія «належний суд» повинна розглядатися у двох аспектах: як «належний судовий орган» в системі судів загальної юрисдикції, визначений відповідно до правили цивільної юрисдикції та підсудності, та як «належний склад суду», сформований з дотриманням нормативних вимог щодо одноособовості чи колегіальності, неупередженості, справедливості, незалежності, безсторонності, а також з додержанням принципів безпосередності та незмінюваності складу суду при вирішенні цивільних справ.

Список літератури: 1. Зейдер М. Б. Гражданские процессуальные правоотношения. Саратов, 1965. 2. Проблемы науки гражданского процессуального права / Под ред. проф. В. В. Комарова. Х., 2002. 3. Кройтор В. А., Степаненко Т. В. Стандарты Европейского Союза в сфере гражданского судочинства і проблеми доступу до правосуддя // Наукові записки Харківського економіко-правового університету: 36. наук. статей. 2005. № 1 (2). Х., 2005. 4. Луспенник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Х., 2006. 5. Кострова Н. М. Выбор надлежащего суда по правилам родовой подсудности // Росс. юстиция. 2007. № 4. 6. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2006. 7. Ясинок М. М. Принцип усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2004. 8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 40-42. Ст. 492. 9. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. // ВВР України. 2005. № 35-36. Ст. 446. 10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 р. Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 р. // Голос України. 2001. № 3. 10 січня. 11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73 р. 12. Білоусов Ю. В. Визначення підвідомчості (цивільної юрисдикції) у новому ЦПК України // Приватне право і підприємництво. 2004. К., Вип. 4. 13. Головко В. В. Понятие и назначение юрисдикции по российскому праву // Государство и право. 2007. № 3. 14. Косса С. Окремі питання цивільної юрисдикції // Вісник Львівського університету. Серія юрид. Л., 2006. Вип. 43. 15. Шадура Д. Поняття і зміст судової юрисдикції. Сучасне бачення // Вісник прокуратури. 2007. № 1. 16. Сайкин Л., Грузд Б. Невозможно быть беспристрастным, рассматривая отвод самому себе // Росс. юстиция. 2003. № 11. 17. Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992 р. № 2862-XII // ВВР України. 1993. № 8. Ст. 56. 18. Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2006. 19. Луспенник Д. Д. Якого суддю можна назвати справедливим // Закон і бізнес. 2004. № 14. 3 квітня.

Надійшла до редколегії 25.10.07

В. В. Галуцько

ФІЛОСОФІЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» кожна людина, що постійно чи тимчасово перебуває на території України, має право на свободу світогляду і віросповідання, яке включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова [1; 2].